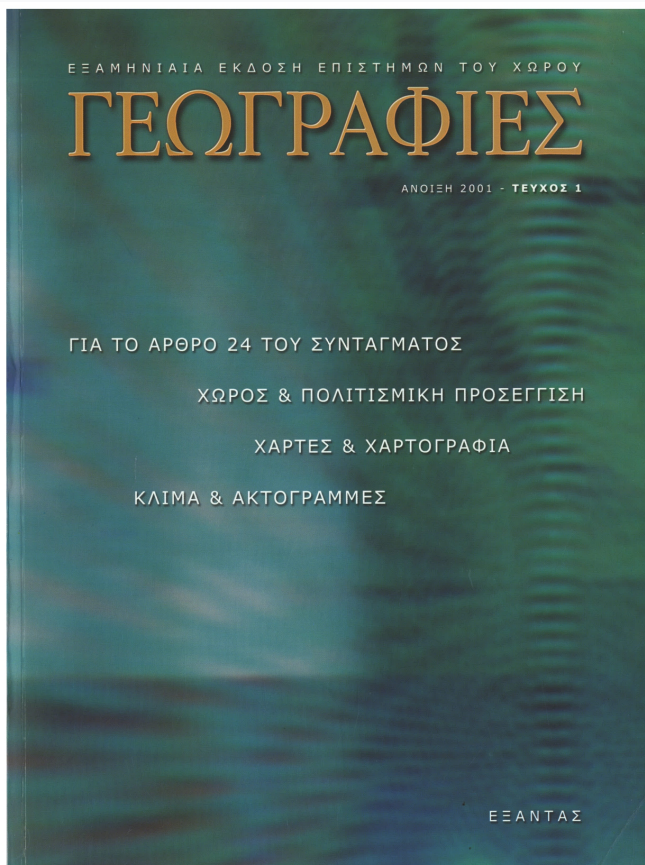

Γεωγραφίες

Αρ. 1 (2001)

Γεωγραφίες, Τεύχος 1, 2001

**Ο ΣΥΝΕΧΗΣ ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΣΤΗΝ
ΠΟΛΗ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ**

Gabriella Paolucci

Ο ΣΥΝΕΧΗΣ ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ;

Gabriella Paolucci*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο έλεγχος του χρόνου είναι πηγή κοινωνικής εξουσίας. Στις μεταμοντέρνες κοινωνίες η εξουσία πάνω στο χρόνο δεν ασκείται μόνο μέσα από κανόνες και νόμους, παραδοσιακά εργαλεία του σύγχρονου κράτους, μέσα από τα οποία καθορίζεται η απόκτηση, η χρήση και η κατανομή του χρόνου. Στις κοινωνίες μας αναδύεται και ένα άλλο είδος εξουσίας πάνω στο χρόνο, που είναι πιο λεπτό και λιγότερο άμεσο και λειτουργεί μέσα από την παραγωγή επιθυμιών και ευχαρίστησης. Η κατανάλωση είναι ένα πολύ σημαντικό πεδίο όπου ενεργοποιείται η εξουσία πάνω στο χρόνο. Στη μεταμοντέρνα κοινωνία ο χρόνος εργασίας συρρικνώνεται και γίνεται πιο ευέλικτος, ενώ ο χρόνος κατανάλωσης επεκτείνεται και γίνεται κυρίαρχος, τόσο στην καθημερινή ζωή των ατόμων όσο και στους χώρους των πόλεών μας. Η μεταμοντέρνα πόλη, με την ετερογενή και χαοτική κίνηση, είναι συγκεκριμένη έκφραση της κεντρικής σημασίας που αποκτά η κατανάλωση στη σύγχρονη κοινωνία. Η πόλη, ένας μεγάλος υποδοχέας και καταναλωτής αγαθών, υπηρεσιών και εικόνων, γίνεται όλο και περισσότερο ένα συννοήθιμα «μη τόπων», που ευνοούν τη λειτουργία της μαζικής κατανάλωσης. Τα πολιτικά μέτρα που εισάγουν την επέκταση των ωρών λειτουργίας των καταστημάτων είναι μόνο ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η πολιτική χρησιμοποιεί το χρόνο ως εργαλείο εξουσίας, για να εξυπηρετήσει την επικρατούσα οικονομική δυναμική, και κυρίως την ταχύτητα κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Οι αλλαγές που επιφέρουν αυτές οι διαδικασίες στη ζωή των πόλεων είναι σημαντικές και ριζικές. Η κοινωνική θεωρία και η έρευνα αναδεικνύουν νέα ερωτήματα, που μας υποχρεώνουν να προσαρμόσουμε τα αναλυτικά μας εργαλεία, προκειμένου να προσεγγίσουμε τη νέα σχέση χρόνου-εξουσίας.

The city's continuous cycle of consumption. Towards a new definition of the power over time?

ABSTRACT

The control of time is a source of social power. In post-modern societies power over time is exercised not only through norms and laws, the traditional devices of a modern State, through which possession, use and distribution of time are governed. Our societies also experience the emergence of another type of power over time which is more subtle and less explicit and operates through the production of desire and pleasure. Consumption is a very important arena in which the power over time is active. In post-industrial society work time shrinks and becomes flexible, while consumption time is extended and becomes predominant, both in everyday life of individuals and in the spaces of our cities. The post-industrial city, its heterogeneous and chaotic flux, is concrete evidence of the centrality of consumption in the contemporary society. The city, a great container and distributor of commodities, services, and images becomes more and more a gathering of «non-places» functional to mass consumption. The political measures that introduce the extension of shop opening hours are only one example of the way in which politics uses time as an instrument of power to favour prevailing economic dynamics, in particular the greater speed of commodities circulation. The changes that these processes cause in city life are substantial and radical. Consequently, new problems arise both in social theory and in research, which oblige us to bring the instruments of analysis up to date in order to grasp the relationship between power and time.

* Università degli Studi di Firenze, Dipartimento di Studi Sociali, e-mail: gabriella.paolucci@unifi.it.
Η εργασία παρουσιάστηκε στο 7ο Σεμινάριο του Αιγαίου στην Πάρο, 30 Αυγούστου - 5 Σεπτεμβρίου 1999.

Νέο σενάριο για το χρόνο της πόλης

Ένα σημαντικό μέρος της πρόσφατης βιβλιογραφίας υποστηρίζει ότι οι μεταμοντέρνοι αστικοί χώροι είναι πλέον τόσο πολυλειτουργικοί και κατατημένοι, ώστε δεν είναι δυνατή μια ενιαία απεικόνισή τους. Οι αστικοί χώροι φαίνεται να μην έχουν μια αρμονική λειτουργία, ούτε να έχουν προκύψει μέσα από συγκεκριμένους στόχους. Πέρα από αυτή τη δυσκολία, πιστεύω ότι μια χρήσιμη μεταφορά για την απόδοση των μηχανισμών που συνδέουν το χρόνο με το χώρο είναι αυτή της μηχανής (Harvey 1985, Molotch 1976). Οι πόλεις μπορούν να περιγραφούν ως μηχανές χρόνου, με την έννοια ότι η αστική μορφή συγκεντρώνει, ερμηνεύει και συγκριμενοποιεί τις διαφορετικές εμπειρίες του χρόνου, μεταφράζοντάς τις σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων με χωρικές αναφορές.

Η μητρόπολη είναι το πεδίο όπου πειραματιζόμαστε με τη μεταμοντέρνα μας χρονική κατάσταση. Η ανάπτυξη της μητρόπολης –με ό,τι σημαίνει σε σχέση με οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαδικασίες– έχει στο σημείο αυτό εισβάλει σε όλο αυτό το πεδίο. Ακριβώς δε σε αυτούς τους αστικούς χώρους συμπυκνώνονται οι μεταβολές των χρήσεων και σημασιών του χρόνου που επέφερε ο μεταμοντερνισμός. Μπορούμε επομένως να μιλάμε για την καθοριστική σημασία της πόλης στην ανάλυση των κοινωνικών μετασχηματισμών, αφού εδώ αναδεικνύονται, μεταλλάσσονται και μορφοποιούνται οι μετασχηματισμοί αυτοί (Davis 1992, Martinotti 1993, Amendola 1997).

Οι συγχρονίες της μοντέρνας βιομηχανικής πόλης ανήκουν στο παρελθόν. Το ωράριο εργασίας, γύρω από το οποίο αρθρωνόταν η αστική ζωή, δεν υπάρχει πια. Το ωράριο αυτό είναι τώρα αποσπασματικό και εκτός κάθε έννοιας προτύπου. Ατομικοί και συλλογικοί ρυθμοί εργασίας έχουν εξαφανιστεί, ως αποτέλεσμα των νέων διεργασιών παραγωγής και αναπαραγωγής. Το γεγονός αυτό έχει τεράστιες επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο γίνεται χρήση του χώρου. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι αυτή η πολυδιασπασμένη χρήση του χρόνου αντιστοιχεί σε μια λειτουργική σχηματοποίηση του μητροπολιτικού χώρου. Ως εκ τούτου η μεταμοντέρνα πόλη γίνεται ο υποδοχέας χρονικών προτύπων χρήσης του χώρου –που συχνά και απρόσμενα εναλλάσσονται– και που αποτυπώνονται αφενός με την απουσία ενοτήτων εξειδικευμένων δραστηριοτήτων και αφετέρου με την ανάπτυξη χρονικά ετερογενών χρήσεων, οι οποίες κινούνται μεταξύ συμπίεσης και επέκτασης, ευελιξίας και δυσκαμψίας, ταχύτητας και αργοπορίας κ.ο.κ.

Όλα αυτά τα φαινόμενα τα συνοδεύει ένα στοιχείο «βιασύνης» που με τη σειρά του προκαλεί ένα πολύ διαδεδομένο αίσθημα έλλειψης χρόνου. Παραδόξως, αν και έχουμε πετύχει έναν άνευ προηγουμένου περιορισμό του χρόνου –στα πεδία της παραγωγής και της κοινωνικής αναπαραγωγής– στην καθημερινή ζωή πάντα τονίζεται η έλλειψη χρόνου. Η αίσθηση της βιασύνης που διαπερνά κάθε ατομική και συλλογική δραστηριότητα αποτελεί το βασικό συστατικό αυτού του παράδοξου. Υπάρχει μια ασταμάτητη προσπάθεια για εξοικονόμηση χρόνου σε ό,τι κάνουμε. Όπως παρατήρησε ο Dupuy (1976) ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, «οι άνθρωποι ξοδεύουν το χρόνο τους προσπαθώντας να τον εξοικονομήσουν». Μόνο τα πράγματα που είναι γρήγορα, άμεσα –σε συναρτηση με χωρικά δίκτυα αποφάσεων– μπορούν να εισέλθουν στο μητροπολιτικό χώρο δυναμικά. Επομένως το χρονικό διάστημα του άμεσου αποτελεί πλέον τη χρονική μονάδα και το κριτήριο αξιολόγησης της

μεταμοντέρνας κατάστασης στην πόλη. Σίγουρα δε το κριτήριο αυτό επηρεάζει καταλυτικά, όπως θα δούμε παρακάτω, τις τοπικές πολιτικές για το χρόνο.

Κατά τον Baudrillard (1974) «η σπανιότητα δεν είναι μια δεδομένη διάσταση της οικονομίας: είναι αυτό που παράγει και αναπαράγει η οικονομική συναλλαγή. Η βιασύνη –που, όπως έχουμε δει δεν οδηγεί πάντα σε ταχύτητα, – προκύπτει από το γεγονός ότι στην κοινωνία μας σήμερα ο χρόνος συνδέεται με την παγκοσμιότητα των οικονομικών πόρων». Έτσι, τυπικά στοιχεία οικονομικής μεγιστοποίησης χρησιμοποιούνται σε άμεση συναρτηση με αυτόν. Η χρήση του χρόνου –στην παραγωγή, την κατανάλωση, την εργασία, τη μη εργασία– πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο αποδοτική. Κάθε χρόνος που δεν μετατρέπεται σε χρήμα (δηλαδή σε εμπορευματική αξία ή αξία ανταλλαγής) είναι «χαμένος χρόνος». Η βιασύνη και η ταχύτητα της αστικής ζωής μετουσιώνονται στην οικονομική σφαίρα της παραγωγής. Η διαδικασία δε αυτή –που ενεργοποιείται από επιχειρηματικές ανάγκες με στόχο την επιτάχυνση της απόδοσης του κεφαλαίου– έχει ήδη προκαλέσει ριζικές ανακατατάξεις στη χρονική διάσταση της κοινωνικής ζωής και κατά συνέπεια στην πόλη.

Τρεις σημαντικές επιπτώσεις είναι ιδιαίτερα εμφανείς και τώρα μπορούν να εντοπιστούν: (1) Η γενική απορρύθμιση των χρόνων και ωραρίων, που συνεπάγονται και μια ευελιξία δικτύων χρήσης του χρόνου. (2) Η άνευ προηγουμένου επιτάχυνση όλων των όψεων της καθημερινής ζωής, δημόσιας και ιδιωτικής, που συνεπάγεται και αύξηση της αμεσότητας. (3) Ο κατακερματισμός του χρόνου, που συμβαίνει παράλληλα με, και αποκτά μια λειτουργικότητα για, τη διαφοροποίηση του χώρου.

Από τους χώρους της παραγωγής, που είναι όλο και πιο άυλοι, οι παραπάνω διαδικασίες επεκτείνονται σε όλη την αστική ζωή, όπου αφήνουν έντονα τα σημάδια τους. Έχουμε να κάνουμε με νέες δομές χρόνου που αντιστοιχούν σε διαφορετικά κοινωνικά σενάρια. Τα σενάρια αυτά έχουν ως άξονα τη μεγάλη διάσταση που παρατηρείται μεταξύ υπερδραστηριοποιημένων και εντελώς περιθωριοποιημένων κοινωνικών κατηγοριών. Συγχρόνως, οι δραστηριότητες που υπακούουν σε μια διαφορετική λογική –που καταναλώνουν χρόνο αντί να παράγουν (Gorz 1988)– συνθλίβονται κάτω από το βάρος των οικονομικών διαδικασιών. Αναφέρομαι εδώ όχι μόνο στις δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου», αλλά και σε αυτές που αφορούν διαπροσωπικές σχέσεις και που δεν υπόκεινται αντικειμενικά σε κάποια οικονομική λογική.

Οι πόλεις: μηχανές για ατελείωτη κατανάλωση

Η πόλη έχασε πλέον την οργανωτική της αρχή που έδινε ρυθμό στη βιομηχανική περίοδο, με την ισορροπία μεταξύ εργασίας και ζωής, υποχρεώσεων και διασκέδασης. Η πόλη είναι τώρα ένας χώρος υπολογισμένων, ταχύτατων, όλο και πιο εντατικών συναλλαγών. Η πόλη δεν αρθρώνεται με βάση τους ομογενοποιημένους, τυπικούς και σχετικά «αργούς» χρόνους της παραγωγής και της βιομηχανικής εργασίας. Ο ρυθμός της δουλειάς δεν βρίσκεται στο επίκεντρο ενός σύνθετου και ετερογενούς δικτύου χρονικών σχέσεων, το οποίο αρθρώνει ο αστικός χώρος. Ο χρόνος δεν αποτελεί μονάδα μέτρησης της εργασίας, δεδομένου ότι η γνώση είναι πλέον η βασική συνιστώσα της παραγωγικής δύναμης. Τα πρότυπα εργασίας έχουν χάσει το ρόλο τους ως κινητήριες δυνάμεις

του αστικών μηχανισμών. Αλλά τι τελικά υποκατέστησε το ρόλο του χρόνου στην απόδοση συννεκτικότητας και λογικής σε αυτό το «τρελό άλμπουμ γεμάτο από μια πληθώρα χάρτινων έγχρωμων αποκομμάτων»;

Αυτό που μοιάζει να οργανώνει την ετερογένεια της σύγχρονης μητρόπολης είναι η κατανάλωση. Αυτή με τη σειρά της αποκτά κεντρική σημασία στο χώρο της μητρόπολης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν αυτή η διαδικασία βρισκόταν στην αρχή της, ο Mumford (1961) παρατηρούσε ότι «η αναγκαστική κατανάλωση σε αυξανόμενη κλίμακα» αποτελούσε μία από τις ισχυρότερες οργανωτικές αρχές της μητρόπολης, κυρίως λόγω της επιρροής που ασκούσε στην κατανομή της παραγωγής.

Ο David Harvey (1990) επίσης δείχνει πώς η επιτάχυνση του κύκλου παραγωγής σε βασικούς κλάδους της καπιταλιστικής οικονομίας (ηλεκτρονικά, αυτοκινητοβιομηχανία κ.ά.) προκαλεί μία παράλληλη επιτάχυνση των συναλλαγών και της κατανάλωσης, χωρίς την οποία η πρώτη επιτάχυνση θα ήταν τελείως άχρηστη. Έτσι, μαζί με τη χρήση νέων τεχνολογιών στην παραγωγή –που επίσης οδηγούν σε πολύ μεγάλη εξοικονόμηση χρόνου– και μαζί με νέες μορφές οργάνωσης (π.χ. συστήματα just-in-time σε επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου), συμβαίνουν κρίσιμες μεταβολές και στον τρόπο διανομής των αγαθών και, κατ' επέκταση, στις μετακινήσεις των καταναλωτών, που γίνονται όλο και πιο γρήγορες.

Όλα αυτά έχουν σοβαρές πολιτισμικές επιπτώσεις. Οι τρόποι σκέψης και δράσης, τόσο σε ατομικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο, έχουν αλλάξει, προκειμένου να συγχρονιστούν με τους νέους, καινοτόμους ρυθμούς. Η μεταβατικότητα και η ασάφεια αποκτούν μια προνομιακή υπόσταση. Οι εικόνες, πάντα κατάλληλες για εφήμερη χρήση, μπορούν, περισσότερο από κάθε τι άλλο, να εξαλείψουν το χώρο και το χρόνο. Η αμεσότητα της επικοινωνίας αποστασιοποιεί (χωρικά και χρονικά) τα γεγονότα, τους χώρους και τα πρόσωπα. Η σύνθεση χώρου και χρόνου πραγματοποιείται μέσω προσομοιώσεων, κατά τον Baudrillard (1974) «simulacra», η προοπτική των οποίων δεν είναι άλλη από την παροδικότητα.

Πόλεις μέσα στην πόλη: τα εμπορικά κέντρα

Οι σύγχρονες μητροπόλεις –ως μεγάλοι υποδοχείς αγαθών, υπηρεσιών και εικόνων– μετατρέπονται ολοένα και περισσότερο σε συλλογές μη χώρων (Auge 1992), που γίνονται αντιληπτές, σχεδιάζονται και οργανώνονται (ή αναδιοργανώνονται, στην περίπτωση των ιστορικών κέντρων) για την εξυπηρέτηση των αναγκών μαζικής κατανάλωσης αγαθών, τα οποία εισέρχονται στην αγορά σε εκτεταμένη κλίμακα. Ως εκ τούτου έχει προκύψει και ένας ριζικός αναπροσδιορισμός των χρονικών δομών της ζωής στην πόλη.

Οι συμβατικοί ρυθμοί που σηματοδοτούσαν στη βιομηχανική πόλη το πέραςμα από την ημέρα στη νύχτα και από την εργασία στη μη εργασία έχουν υποκατασταθεί από τα χωρίς διακοπή ωράρια της μεταμοντέρνας πόλης. Από τον κόσμο του παγκοσμιοποιημένου πιστωτικού συστήματος (που εκμηδένισε το νυκτερινό ωράριο για να εκμεταλλεύεται καλύτερα τις διαφορετικές χρονικές ζώνες), μέχρι αυτόν της ελαφράς εμπορικής διανομής και των μικρών καταστημάτων που υποχρεώθηκαν, από τον ανταγωνισμό των πολυκαταστημάτων και των εμπορικών κέντρων, να επεκτείνουν τα ωράρια λειτουργίας τους τις βραδινές ώρες και τις περιόδους εορτών, όλες οι πτυχές της ζωής στην πόλη έ-

χουν παρασυρθεί στη δίνη της συνεχούς δραστηριότητας. Οι παγκόσμιες πρωτεύουσες σίγουρα διαδραματίζουν ηγεμονικό ρόλο στη διαδικασία αυτή, αλλά και ενδιάμεσες ή μικρές πόλεις τις παρακολουθούν. Σε ένα παγκοσμιοποιημένο χωριό αγαθών η δυναμική τέτοιων συμπεριφορών γίνεται κοινό κτήμα.

Τα εμπορικά κέντρα, καθεδρικοί ναοί στις σύγχρονες πόλεις, αποτελούν την πιο σύνθετη έκφανση αναπροσαρμογής της μεταμοντέρνας πόλης και των ρυθμών της στους κανόνες της αγοράς. Το εμπορικό κέντρο αποτελεί, κατά μία έννοια, σύνθεση πολλαπλών «χρονικοτήτων» που συγκλίνουν στο περιβάλλον της μεταμοντέρνας πόλης. Η συγχρονικότητα των προσφερόμενων επιλογών εναρμονίζεται με την ταχύτητα και τη βιασύνη που απαιτείται για την κάλυψη του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού προσφορών. Εδώ, όπου ατελείωτες ευκαιρίες είναι ταυτόχρονα παρούσες και διαθέσιμες για όποιον τις επιθυμεί, αναδεικνύεται ως εν δυνάμει συνθήκη ένα απεριοριστο φάσμα επιλογών, μέσα από το οποίο διαμορφώνεται η ταυτότητα του μεταμοντέρνου ατόμου. Διαφορετικά αγαθά, προερχόμενα από όλες τις γωνίες της γης, προσφέρονται συγχρόνως και, φυσικά, η καταναλώτρια μπορεί να αγοράσει τα ίδια ακριβώς σε οποιοδήποτε μέρος στον κόσμο, ανεξάρτητα από την πόλη όπου βρίσκεται.

Αυτό το «χωρο-zapping» που ο καταναλωτής μπορεί να κάνει στα εμπορικά κέντρα δίνει τη ίδια αίσθηση συγχρονικότητας και αμεσότητας με αυτή των μαζικών μέσων ενημέρωσης. Και στις δύο περιπτώσεις, η τυπική εμπειρία του μεταμοντέρνου χρόνου περνάει από ένα σύστημα αντικειμένων, των οποίων η συμβολική διάσταση συμβάλλει στη διαμόρφωση της συλλογικής φαντασίας. Ο χρόνος που δαπανάται σε ένα εμπορικό κέντρο διαστέλλεται και συγχρόνως μοιάζει να μην είναι ποτέ αρκετός για να εκμεταλλευτούμε πλήρως όλες τις προσφερόμενες ευκαιρίες. Η χωροχρονική συμπίεση αποδυναμώνει τη σημασία των διαδρομών που συνδέουν διαφορετικά μέρη της πόλης, μετατρέποντας τον απαιτούμενο χρόνο σε απλά ενδιάμεσα χρονικά διαστήματα, χωρίς εύρος εμπειριών. Στα εμπορικά κέντρα αυτές οι διαδρομές δίνουν την αίσθηση ότι ανακτούν τη σημασία τους. Στις στοές που συνδέουν τα διάφορα ταμεία μπορεί κανείς να περπατήσει ή να ξεκουραστεί, αλλά μόνο με στόχο την αγορά κάποιου αντικειμένου. Πρόκειται, δηλαδή, για μία συνάντηση με το σύστημα των αγαθών, που νομιμοποιεί την παρουσία του καταναλωτή.

Η έκρηξη αυτών των νεών ναών της κατανάλωσης στις μητροπόλεις προκαλεί μια εκτεταμένη και ριζική αναδιάρθρωση όλων των χρονικών δομών. Νέες διαδρομές δημιουργούνται, που επιτρέπουν την ταχύτερη και απρόσκοπτη πρόσβαση των καταναλωτών και των εργαζομένων. Τα ωράρια λειτουργίας των επιχειρήσεων είναι τέτοια ώστε να συνδυάζονται με την υπερδραστηριότητα των εμπορικών κέντρων. Η χρονική διάσταση της μαζικής καθημερινής ζωής επαναπροσδιορίζεται μέσα στην πόλη-αγορά, που είναι μόνιμα «εν δράσει» και εκμηδενίζει κάθε μορφής ρυθμούς ως άχρηστα κατάλοιπα του παρελθόντος. Στο βαθμό δε που η έννοια του ρυθμού υπονοεί εναλλασσόμενες διαφορετικές καταστάσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι αυτή είναι που τελικά εκμηδενίζεται. Τα εμπορικά κέντρα έχουν διαρρήξει τα όρια μεταξύ χρόνου εργασίας και χρόνου μη εργασίας, μεταξύ εργάσιμων και μη εργάσιμων ημερών, μεταξύ ημέρας και νύκτας. Όλα αυτά για να ενισχύσουν την «μεγέθυνση»: μεγέθυνση της παραγωγής, μεγέθυνση του πιστωτικού κεφαλαίου, μεγέθυνση της αποδοτικότητας των μεγάλων εμπορικών συγκροτημάτων, και σε τελική ανάλυση μεγέθυνση της ποσότητας των αγαθών που εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή (Bauman 1998).

Χρόνος, χώρος και εξουσία: η πολιτική για το χρόνο

Ένα νέο πεδίο αστικού σχεδιασμού που αναπτύσσεται τώρα στην Ευρώπη, και κυρίως στην Ιταλία, είναι το γνωστό ως πολιτικές για το χρόνο. Μια ανάλυση μερικών από τις στρατηγικές σχεδιασμού του χρόνου βοηθάει να κατανοήσουμε πώς η εξουσία πάνω στο χρόνο λειτουργεί στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες (Paolucci 1993, 1998c). Συχνά αυτές οι πρωτοβουλίες παρουσιάζονται, ιδιαίτερα στην Ιταλία, ως έκφραση μιας κουλτούρας χρόνου που αντιτίθεται στην υφιστάμενη δομή της εξουσίας. Όμως μου φαίνεται ότι τελικά οι πρωτοβουλίες αυτές αναδεικνύουν την αποτελεσματικότητα ενός συστήματος το οποίο, χωρίς να καταφεύγει σε καταπιεστικούς και περιοριστικούς μηχανισμούς, βάζει σε λειτουργία ένα εργαλείο άσκησης εξουσίας, μέσα από την ανάπτυξη γνώσης και πρακτικών διαχείρισης του χρόνου ως πόρου. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικές για το χρόνο διαπερνούν τις καθημερινές συμπεριφορές και πρότυπα ζωής και ριζώνουν.

Το να μιλάμε για πολιτικές για το χρόνο σημαίνει να εξετάζουμε τη σχέση ανάμεσα στο χρόνο, το χώρο και την εξουσία. Όπως γνωρίζουμε, ο χρόνος αποτελεί κεντρική συνιστώσα της εξουσίας. Ο έλεγχος που ασκείται μέσω του χρόνου, όπως και μέσω του χώρου ή του χρήματος, είναι πηγή κοινωνικής ισχύος. Επειδή στις καπιταλιστικές κοινωνίες ο χώρος, ο χρόνος και το χρήμα συνδέονται στενά, είναι προφανές ότι κάθε φορά η κατοχή, η χρήση και η κοινωνική κατανομή τους καθορίζεται με συγκεκριμένους κανόνες. Πρόκειται για κανόνες που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν εξαιρετικά ακριβείς σχέσεις μεταξύ κοινωνικών τάξεων, φύλων και γενεών. Με άλλα λόγια αυτοί είναι οι κανόνες που διέπουν το κοινωνικό παιχνίδι. Επομένως τα ήθη, οι μορφές και οι σημασίες που προσδίδονται στο χρόνο –μαζί με αυτές του χώρου και του χρήματος– αποτελούν πεδία κοινωνικών αντιθέσεων, όπου διάφορα κοινωνικά υποκείμενα αγωνίζονται για πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία.

Παρ' όλα αυτά, οι συγκρούσεις δεν είναι πάντοτε τόσο ξεκάθαρες ως προς τη σημασία τους, ώστε να μπορεί κανείς να εντοπίσει αμέσως τι διακυβεύεται. Συμβαίνει πολλές φορές οι σημασίες να κρύβονται και οι πραγματικές διαστάσεις να αλλοιώνονται. Επιπλέον, οι συγκρούσεις δεν είναι πάντα πραγματικές. Σήμερα στην κοινωνία μας βρίσκεται σε εξέλιξη η συζήτηση γύρω από την «αρνητικότητα» του κοινωνικού χρόνου: από τα αισθήματα για την πολιτική, μέχρι αυτά για την επιστήμη, «τα βιβλία παραπόνων» για το χρόνο έχουν γίνει κοινός τόπος στην εποχή μας. Είναι πολύ διαδεδομένο να ακούς συζητήσεις για την έλλειψη χρόνου, για το πώς ο χρόνος έγινε ένας τόσο σημαντικός πόρος, για το πώς οι ρυθμοί και οι κινήσεις της ζωής μας έγιναν ταχύτερες και περισσότερες και μεταβάλλουν τις ατομικές αντιλήψεις για το χρόνο. Ο λόγος ενάντια σε μια αντίληψη κοινωνικού χρόνου που περιορίζει, δένει και ανατρέπει τη δημιουργική ελευθερία «του ατομικού χρόνου» και του «χρόνου για τον εαυτό μας» έχει καιρό τώρα γίνει μέρος της καθημερινής ζωής. Όπου γίνεται αναφορά στο χρόνο –κάτι που αποτελεί ένα κοινό θέμα συζήτησης– υπάρχει ένα στοιχείο άρνησης του αδηφάγου παρόντος που σπρώχνει τόσο το παρελθόν όσο και το μέλλον σε έναν ανεμοστρόβιλο ασάφειας και ταχύτητας. Έχουμε να κάνουμε πραγματικά με ένα αρνητικό δεδομένο, που άλλωστε απασχολεί και την επιστημονική βιβλιογραφία. Οι τρόποι μαλιστα που το εν λόγω δεδομένο εκφράζεται θέτουν και πολλά ζητήματα ερμηνείας.

Ένα από αυτά, στο οποίο αξίζει να σταθούμε, αφορά στο ζήτημα της

σχέσης μεταξύ παραγωγής λόγου και άσκησης εξουσίας για το χρόνο. Πρέπει κατ' αρχάς να αναρωτηθούμε αν κάθε τι που εμφανίζεται ως κριτική στην κυρίαρχη αντίληψη του χρόνου εκφράζει στην πραγματικότητα προσδοκίες, επιθυμίες και συμφέροντα που είναι αντίθετα με το υφιστάμενο σύστημα εξουσίας. Ή μήπως κάποιες φορές έχουμε να κάνουμε με μία «θετική τεχνολογία», την οποία προβάλλει η εξουσία, προκειμένου να παράγει τη δική της «αλήθεια» για το χρόνο, σε πλήρη εναρμόνιση με τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές ανάγκες της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Πρέπει δηλαδή να αναρωτηθούμε γιατί συζητάμε με τόσο πάθος για το χρόνο. Ποιες δυνάμεις βρίσκονται πίσω από αυτή την τεράστια παραγωγή λόγου, που μάλιστα διαπερνά διάφορα κοινωνικά πεδία, από μεμονωμένους ατομικούς στόχους μέχρι το θεσμικό-πολιτικό κόσμο; Ποια είναι η στρατηγική πρόθεση, ή στόχος, που αναστέλλει πρωτοβουλίες και εξελίξεις οι οποίες, αν και εμφανίζονται ως κριτική απόκριση στην κυρίαρχη αντίληψη του χρόνου, στην πραγματικότητα δεν κάνουν τίποτα άλλο από το να υποστηρίζουν το περιεχόμενο του χρόνου και τις κοινωνικές συμπεριφορές που στηρίζουν το σύστημα εξουσίας;

Θα χρησιμοποιήσω μερικά παραδείγματα πρωτοβουλιών πολιτικής για το χρόνο της πόλης, που πρόσφατα υιοθετήθηκαν στην Ιταλία (Bimbi, Belloni 1997). Ένα από αυτά, και αρκετά επιτυχημένο, είναι η καινοτομία που είναι γνωστή ως «τράπεζες χρόνου» (*banche del tempo*). Το εγχείρημα άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, επηρεασμένο από τό παράδειγμα των Τοπικών Συστημάτων Εμπορικής Συναλλαγής (*Local Exchange Trading Systems*) στις αγγλοσαξονικές χώρες. Πρόκειται για χώρους συναλλαγής, όπου οι συμμετέχοντες προσφέρουν το χρόνο τους για κάποιο είδος δραστηριότητας και σε αντάλλαγμα τους προσφέρονται υπηρεσίες από άλλους. Οι υπηρεσίες αυτές έχουν να κάνουν με τη διαχείριση καθημερινών ζητημάτων: από το πότισμα των φυτών, τη φύλαξη των παιδιών και μικρές κατασκευές, μέχρι και κατασκευές μεγάλων αντικειμένων. Η συναλλαγή πραγματοποιείται μέσω του χρόνου που διατέθηκε για την ολοκλήρωση κάποιας εργασίας ή την παροχή υπηρεσίας, καταργώντας έτσι την έννοια της αξίας αγοράς, καθώς η μόνη μονάδα μέτρησης που χρησιμοποιείται είναι ο χρόνος.

Η διάδοση των τραπεζών χρόνου συνοδεύτηκε από την ιδεολογική αντίληψη ότι έχουμε να κάνουμε με ένα πραγματικό κοινωνικό φαινόμενο. Στη βιβλιογραφία ορίζονται ως «ο αντίποδας της μοναξιάς» και ως τόποι αλληλεγγύης που στηρίζεται στην αρχή της ανταλλαγής χρόνου. Σκοπός τους είναι «η βελτίωση της διαχείρισης του προσωπικού χρόνου, η δημιουργία δικτύων αλληλοϋποστήριξης και σφυρηλάτησης καλών σχέσεων στη γειτονιά, και η βελτίωση της ποιότητας ζωής». Οι τράπεζες χρόνου προβάλλονται ως εναλλακτικές θεωρήσεις, ως εμπειρίες που προσφέρουν μια άλλη αντίληψη της έννοιας του χρόνου και σε κάθε περίπτωση στέκονται κριτικά στις κυρίαρχες θεσμικές και πολιτικές θέσεις.

Οι τράπεζες χρόνου, έχοντας πλέον αποκτήσει την ενεργό υποστήριξη των θεσμών, αρχίζουν να εμφανίζουν μια επικίνδυνη τάση κατάκτησης περιόχων της κοινωνικής ζωής από έναν οικονομικό ορθολογισμό. Μακριά από το να αποτελέσουν νησίδες «κοινωνικής αλληλεγγύης», όπως ίσως θα ήθελαν, φαίνεται να προσφέρουν χώρο και νομιμοποίηση σ' εκείνη τη «διοικητική ρύθμιση» η οποία, κατά τον Habermas, «δεν μπορεί να εφαρμοστεί στη σφαίρα της συμβολικής αναπαραγωγής του κόσμου χωρίς να τον θέσει σε κίνδυνο». Οι τράπεζες χρόνου τοποθετούν στη λογική της αποτελεσματικότητας ενέργειες που έχουν νόημα μόνο αν δεν μετριέται ο χρόνος και ωθούν σε μια λογική οικονομικής ανταλλαγής ακόμη και εκείνες τις περιοχές της καθημερινής ζωής όπου η

πίεση για οικονομικό εξορθολογισμό είναι περιορισμένη (όπως οι σχέσεις στη γειτονιά, άτυπα δίκτυα αλληλοϋποστήριξης, φροντίδα). Το ίδιο το όνομά τους –τράπεζες– δεν είναι τυχαίο, εμπειριέχει την ιδέα ενός από τους πλέον σημαντικούς θεσμούς οικονομικής συναλλαγής. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η κοινωνική σχέση μεταξύ των χρηστών της υπηρεσίας που παρέχεται στηρίζεται μόνο στην αξία χρήσης του χρόνου και όχι και στην αξία ανταλλαγής. Η δε μέθοδος υπολογισμού του χρόνου –πέρα από τον τρόπο με τον οποίο υλοποιείται πρακτικά– επιβάλλει μια λογική προς την οποία οι υπηρεσίες φροντίδας είναι ξένες, αλλιώς κινδυνεύουν να απομακρυνθούν από τη ίδια τους τη φύση και να παραδοθούν σε έναν υπερβολικά εργαλειώδη ορθολογισμό.

Σχεδιασμός χρόνων στην πόλη

Ένα άλλο παραδείγμα, ενδεικτικό της πρόσφατης σχετικής εμπειρίας στην Ιταλία, είναι ο τοπικός σχεδιασμός χρόνων στην πόλη. Αναφέρομαι εδώ συγκεκριμένα στις παρεμβάσεις που, ενισχύοντας ή/και υποστηρίζοντας κοινωνικές δυναμικές, είχαν την πλέον άμεση επίπτωση στην αστική ζωή. Η τοπική αυτοδιοίκηση, αντιμέτωπη με την απορρύθμιση των χρόνων που διέπουν τις δραστηριότητες στην πόλη, προσπαθεί να αναπτύξει μια εξορθολογιστική λειτουργία. Προσπαθεί, με άλλα λόγια, να περιορίσει τις ανισοροπίες που προκαλεί η συμπίεση του χρόνου και του χώρου και η αποδιάρθρωση των συμβατικών ωραρίων λειτουργίας. Καθιερωμένοι συλλογικοί ρυθμοί έχουν ιστορικά προσανατολίσει την έννοια του χρόνου στη μοντέρνα καθημερινή ζωή στην πόλη. Το έχουν δε επιτύχει με την ενεργοποίηση αυτού που ο Zerubavel (1979) αποκαλεί «μηχανικό συντονισμό». Η εξάλειψη όμως των προτυποποιημένων συλλογικών ρυθμών οδήγησε στην ανάγκη πολιτικής και διοικητικής παρέμβασης. Μιας παρέμβασης δηλαδή που υποκατέστησε τις προηγούμενες σχετικές λειτουργίες κοινωνικού συγχρωτισμού, «εξορθολογίζοντας» τον πλουραλισμό και την ετερογένεια των προγραμμάτων παροχής υπηρεσιών στην πόλη. Στην Ιταλία ο στόχος αυτός πραγματοποιείται με διάφορους τρόπους: α) με τη διαφοροποίηση των προγραμμάτων μέσα στο ίδιο σύστημα, παρέχοντας δηλαδή πρόσβαση στις ίδιες υπηρεσίες σε κόσμο με διαφορετικά ωράρια εργασίας, β) με την ομογενοποίηση των προγραμμάτων διαφορετικών συστημάτων, γ) με την επέκταση του χρόνου παροχής υπηρεσιών στο κοινό.

Αναφορικά με τους δύο πρώτους τύπους μέτρων, μπορούμε να πούμε ότι η προσπάθεια συνίσταται στο να φέρουν τους χρόνους των προσφερόμενων αστικών υπηρεσιών κατά το δυνατόν πλησιέστερα στις ανάγκες των χρηστών, μέσω αυτού που αποκαλούμε «ορθολογική διαχείριση του χάους». Γενικά, τα μέτρα αυτά εμφανίζονται ως μια μοναδική προσπάθεια της δημόσιας παρέμβασης να προσαρμοστεί στο νέο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι.

Η τρίτη περίπτωση υιοθετούμενων μέτρων είναι κάπως διαφορετική. Περιλαμβάνει όχι μόνο την παράταση του ωραρίου λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών, αλλά και τη μεταβολή του τρόπου παροχής υπηρεσιών, μέσω κυρίως της αυτοματοποίησης. Στην προκειμένη περίπτωση εμπλέκονται τόσο ο χρόνος όσο και ο χώρος της πόλης. Ο χώρος δεν αποτελεί πλέον παράγοντα στην προσφορά της υπηρεσίας (με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εξοικονόμηση χρόνου, π.χ. χρόνου αναμονής, κυκλοφοριακής φόρτισης, χώρων στάθμευ-

σης). Στην ίδια λογική υιοθετούνται και μέτρα παρατεταμένων ωραρίων καταστημάτων τις απογευματινές ώρες, τις ημέρες των διακοπών κ.ά.

Η επέκταση του ωραρίου με σκοπό την προσαρμογή της προσφοράς υπηρεσιών στην καταναλωτική ζήτηση –ως έκφραση της αντίθεσης με τη μεταμοντέρνα συμπίεση και πολυτεμαχισμό του χρόνου– αναμφίβολα αποτελεί θετική πρόθεση. Όμως τέτοιου τύπου παρεμβάσεις εμπεριέχουν και αμφιλεγόμενα στοιχεία. Πρώτον, λειτουργούν πολλαπλασιαστικά ως προς τις υφιστάμενες τάσεις. Έχω στο νού μου εδώ, για παράδειγμα, την επέκταση του ωραρίου των μεγάλων καταστημάτων που συνοδεύεται από δύο σημαντικά προβλήματα. Το πρώτο αφορά στους εργαζόμενους στον κλάδο, που σίγουρα υφίστανται όλες τις αρνητικές επιπτώσεις (την απορρύθμιση του ωραρίου οργάνωσης της εργασίας και την αποδυνάμωση της προστασίας βασικών εργασιακών δικαιωμάτων). Οι πολιτικές παράτασης του ωραρίου λειτουργίας που εισάγονται στον κλάδο τείνουν να ενισχύσουν την αμεσότητα χρήστη-υπηρεσίας, ενώ υποβαθμίζεται η σχέση εργαζομένου-υπηρεσίας. Είναι αυτονόητο ότι τα προγράμματα παροχής αστικών υπηρεσιών θα πρέπει να σχεδιάζονται σε συνάρτηση με τις ανάγκες των χρηστών. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να αγνοούνται οι ανάγκες αυτών που παρέχουν τις συγκεκριμένες υπηρεσίες. Επιπλέον δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι χρήστες μιας υπηρεσίας είναι πολύ συχνά εργαζόμενοι σε άλλο κλάδο. Ως εν δυνάμει συνθήκη, προτεραιότητα δίνεται στην πρώτη από τις δύο αυτές όψεις των εμπλεκόμενων ατόμων (χρηστών - εργαζομένων). Για να απαντηθούν δε μερικά από τα ερωτήματα αυτά θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθούν οι λόγοι αυτής της διάκρισης σε σχέση με τις πολιτικές για το χρόνο και πιθανά με τους κύκλους κατανάλωσης που προαναφέρθηκαν.

Το δεύτερο ζήτημα έχει να κάνει με τις γυναίκες ως υποτιθέμενα υποκείμενα στα οποία αναφέρονται οι πολιτικές που αναλύουμε. Πολύ συχνά τα μέτρα που λαμβάνονται σε εθνικό και τοπικό επίπεδο σχετικά με τις ώρες λειτουργίας του εμπορίου δικαιολογούνται στη βάση των αναγκών εργασίας και κατανάλωσης των γυναικών. Στην πραγματικότητα όμως μου φαίνεται ότι αυτό που έχουμε μπροστά μας συντηρεί και ενδυναμώνει ένα σύστημα εξουσίας που στηρίζεται στην ανισότητα των δύο φύλων. Αντί δηλαδή τα μέτρα να στοχεύουν στην αναδιανομή του χρόνου οικογενειακής φροντίδας μεταξύ των δύο φύλων, με την επιμήκυνση του χρόνου ενισχύουν τον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών ως προμηθευτριών αγαθών. Μόνο στις γυναίκες επιβάλλεται η ανάγκη να εναρμονίζουν τη δουλειά τους με την οικογενειακή φροντίδα, διατηρώντας αναλλοίωτους τους μηχανισμούς και τη δομή του κοινωνικού χρόνου των φύλων. Η δυσκολία και η εκφρασμένη ανυπομονησία των γυναικών ως προς τη τρέχουσα δομή της καθημερινότητας έχει να κάνει με την ανισοβαρή κατανομή των ρόλων των δύο φύλων σε ό,τι αφορά στην οικογενειακή φροντίδα και την εργασία. Δεν έχει να κάνει, δηλαδή, με την εξεύρεση περισσότερου χρόνου ώστε να συνεχίσουν να συντηρούν μία αρμονική ισορροπία μεταξύ της εργασίας τους και των δραστηριοτήτων οικογενειακής φροντίδας.

Χρόνος χωρίς νόμους και εξουσία χωρίς βασιλιά

Η υπαγωγή των μηχανισμών κοινωνικής αναπαραγωγής στις συνήθειες χρήσης του χρόνου ως οικονομικού πόρου συνοδεύεται από μια συνολική ευφορία

για τον «ελεύθερο» χρόνο και τον πολλαπλασιασμό των ευκαιριών, εργαλεία που σήμερα είναι πολύ πιο αποτελεσματικά από εκείνα που στηρίζονται στην επιβολή περιορισμών. Μήπως δεν υπάρχει η περιρρέουσα άποψη ότι μια νέα χρονική διάσταση, αποσπασμένη από πρότυπα, ευέλικτη και εξατομικευμένη, αποτελεί και το κλειδί εισόδου στη μεταβιομηχανική κοινωνία; Το κλειδί εισόδου σε ένα καθεστώς ευέλικτης συσσώρευσης, το οποίο απελευθερώνει, λύνει και χαλαρώνει τους κόμπους που κρατούσαν τον κοινωνικό χρόνο δεμένο με τις ανάγκες της αστικής τάξης της βιομηχανικής περιόδου; Ο David Harvey (1990), ένας από τους λίγους που κατανόησαν τη σχέση μεταξύ των αναγκών του σημερινού οικονομικού συστήματος εξουσίας και της ανάπτυξης μιας νέας κουλτούρας χρόνου, έδειξε πώς το πέρασμα από το φορντισμό στο μεταφορντισμό οδήγησε τον καπιταλισμό σε μια παραπέρα δραστική μείωση του μέγεθους του κύκλου παραγωγής και παράλληλα στην επιτάχυνση των συναλλαγών και της κατανάλωσης. Με άλλα λόγια, σε μια γενική επιτάχυνση του ρυθμού απόδοσης του κεφαλαίου.

Αυτές είναι μεταβολές που έχουν άμεσες επιπτώσεις σε ολόκληρη τη δομή της κοινωνικής ζωής, η οποία έχει σίγουρα χάσει τον προανατολισμό της μέσα στις νέες χρονικές συνθήκες. Η ώθηση προς μεταβολή βρίσκεται σε αντίθεση με τις καθημερινές εμπειρίες του ατόμου, που προσλαμβάνει τις αλλαγές στη χρήση του χρόνου με πολύ αργότερους ρυθμούς. Επειδή δε πολλές σφαίρες της κοινωνικής ζωής παραμένουν προσκολλημένες σε παλαιότερες χρονικές δομές, πρέπει και αυτές με τη σειρά τους να προσαρμοστούν στη χωροχρονική συμπίεση, στους νέους ρυθμούς και δυναμικές. Όλα αυτά, όπως έχω ήδη πεί, απαιτούν νέους τρόπους σκέψης, αίσθησης και δράσης. Είναι ακόμα πολύ σημαντικό να εξετάσουμε σε τι βαθμό τα άτομα επιθυμούν να ασπαστούν τις αξίες αυτής της νέας εποχής: ευελιξία, δράσεις που είναι ταυτόχρονες σε πραγματικό χρόνο, αναγνώριση των νέων χρονικών κατευθύνσεων, και, πάνω απ' όλα, δυνατότητα διαχείρισης των χωροχρονικών ανισορροπιών που προκαλεί η απορρύθμιση των χρόνων παραγωγής και η απώλεια της κεντρικότητάς τους. Σε αυτό το πεδίο το σύστημα εξουσίας, κατά τη νέα αυτή φάση του καπιταλισμού, δοκιμάζει την ικανότητά του να διαμορφώνει συναινέσεις γύρω από τις ανάγκες της παραγωγής. Συναινέσεις που δεν έχουν να κάνουν με την επιβολή εμποδίων και απογορεύσεων, τουλάχιστον όχι πάντα. Δηλαδή η ικανότητα του συστήματος –χωρίς να καταφεύγει σε καταπιεστικούς μηχανισμούς– δομείται μέσω της συγκρότησης παραγωγικών δικτύων που εμπειρεύουν διαφορετικού τύπου γνώσεις και στην ουσία αποτελούν το υπόστρωμα της συναίνεσης.

Σήμερα ο κοινωνικός ιστός είναι γεμάτος με τέτοιους μηχανισμούς εξουσίας που δεν αναδεικνύονται μέσω της άρνησης, της συμπίεσης, της δημιουργίας ή επιβολής ορίων, αλλά, κυρίως, μέσω της παραγωγής «επιθυμιών και διασκέδασης», που είναι άρρηκτα δεμένες με τα νέα περιεχόμενα του χρόνου: μια κριτική ματιά στους μοντέρνους καιρούς –αναγκαία για να απελευθερώσει την κοινωνία από τους περιορισμούς της βιομηχανικής περιόδου– και ένα άνοιγμα προς την επερχόμενη μεταβιομηχανική περίοδο – εξίσου αναγκαίο για τη διαμόρφωση ατομικής συμπεριφοράς και εμπειρίας μέσω μεταμοντέρνων επιδιώξεων. Αυτή η γνώση-εξουσία παράγει μια νέα χρονική συνθήκη και ταυτόχρονα παρέχει το ερμηνευτικό know-how και τα εννοιολογικά και ψυχολογικά εργαλεία για να ενδυναμωθεί η συναινετική συμπεριφορά.

Σίγουρα όλη η δομή άσκησης της εξουσίας, και όχι μόνο μόνο αυτής που

ασκείται διαχρονικά, σήμερα εστιάζει περισσότερο στην ευχαρίστηση παρά στο καθήκον, όπως επισήμανε ο Michel Foucault (1976). Άλλωστε, στην περίοδο της ευέλικτης συσσώρευσης, τι πιο θετικό για την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας από την επίτευξη αρμονίας μεταξύ ευχαρίστησης και εξουσίας; Τι μπορεί να είναι πιο αποτελεσματικό από το να εξουσιάζει κανείς μέσω της παραγωγής συγκροτημένων επιθυμιών, των οποίων βασική συνιστώσα είναι η απελευθέρωση από τα δεσμά μιας δύσκαμπτης και κωδικοποιημένης καθημερινής ζωής και η ανατροπή μιας ιδεολογίας που δημιούργησε άρνηση για το, σήμερα πια απαρχαιωμένο, πρότυπο οργάνωσης του χρόνου; Αυτό ακριβώς το ιδανικό ενεργοποίησε την επιθυμία για μια ευέλικτη και ελαφριά αντίληψη του χρόνου, που τον απελευθερώνει από υπερπεριοριστικά και κωδικοποιημένα δίκτυα και τον ανοίγει σε χρήσεις που ανταποκρίνονται περισσότερο σε «εξατομικευμένες» επιθυμίες.

Η ανάλυσή μου ίσως χαρακτηρίζεται από μια εσπευσμένη ανάγκη να απορρίψει την περιοριστική δύναμη που ασκεί η εξουσία πάνω στο χρόνο και γι' αυτό περιορίστηκε στην ανάδειξη των καταναγκαστικών πλευρών της εξουσίας αυτής, μη αποφεύγοντας έτσι την «αμαρτία» της μεγάλης αφαίρεσης. Αν η εξουσία αυτή, όπως παρατηρεί ο Oskar Negt (1984), «είναι ικανή πάντοτε να ορίζει τόσο τους κανόνες με τους οποίους οι άνθρωποι αναγκάζονται να καταστήσουν το χρόνο τους, όσο και τους κανόνες που καθορίζουν σε ποιο χώρο πρέπει να κινηθούν», τότε σίγουρα το επίπεδο της μέχρι τώρα ανάλυσης δεν είναι πλέον αρκετό. Η εξουσία είναι σίγουρα σε θέση να λειτουργεί καταναγκαστικά – και αναμφίβολα συνεχίζει να το κάνει. Τώρα όμως διαθέτει πιο σύνθετες μεθόδους κυριαρχίας στο χρόνο. Στην περίοδο της ευέλικτης συσσώρευσης, το σύστημα εξουσίας αμφιταλαντεύεται με επιδεξιότητα μεταξύ «μιας συγκεκριμένης οργάνωσης χώρων και χρόνου, που επιβάλλει στο άτομο να ζει με προδιαγεγραμμένες πορείες», και της παραγωγής ενός συστήματος αναγκών και επιθυμιών που επιδιώκει μια εξατομίκευση του χρόνου, ευρεία, ευέλικτη και ανοικτή σε προτροπές ευχαρίστησης. Αν κανείς πρέπει να πει ποιο από τα δύο είναι το ισχυρότερο, τότε πιστεύω ότι, χωρίς αμφιβολία, υπερέχει ο ρόλος της ευχαρίστησης σε σχέση με τον καταναγκασμό και την πίεση ως μέσο κοινωνικού ελέγχου.

Μεταξύ χρόνου και εξουσίας δεν υπάρχει λοιπόν μόνο μια σχέση απλής ρύθμισης. Πέρα από αυτή, λειτουργεί και μια θετική τεχνολογία που εμφυτεύει στα υποκείμενα μια εξατομικευμένη ιδεολογία χρόνου, ανοικτή σε κάθε ευκαιρία που η κοινωνία μοιάζει να προσφέρει σε μεμονωμένα άτομα. Αυτή η ιδεολογία εκφράζεται μέσω προδοκιών οι οποίες συχνά βιώνονται ως συγκρούσεις με το κυρίαρχο πλαίσιο χρόνου, αλλά –αξίζει να σημειωθεί– είναι πολύ κοντά στο υφιστάμενο σύστημα εξουσίας. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να υποτιμηθούν δομές εξουσίας που ενεργοποιούνται στη σφαίρα της κοινωνικής χρονικότητας. Θα ήταν παράλογο να μην αναγνωρίσουμε ότι οι χρονικοί κανόνες είναι καθοριστικοί για τη δόμηση των κοινωνικών σχέσεων, μέσω ημερολογίων, ωρολόγιων προγραμμάτων, χρονικών περιόδων, προθεσμιών. Πρέπει απλά να υπογραμμίσουμε ότι η σχέση μεταξύ χρόνου και εξουσίας δεν είναι προκαθορισμένη και ότι η εξουσία πάνω στο χρόνο, όπως και άλλες εκφράσεις κυριαρχίας στην εποχή μας, δεν ασκείται με ενιαίο τρόπο, ούτε έχει να κάνει μόνο με θεσμικά ζητήματα. Ακολουθεί δρόμους που κινούνται μέσα από την ατομικότητα καθενός από εμάς και διαμορφώνει ένα υποβαθρο, που επιτρέπει να προσλαμβάνουμε και να χειριζόμαστε τις οδηγίες για τη χρήση του χρόνου.

Ο Norbert Elias (1984) έδειξε πώς, κατά την τελευταία περίοδο του μοντερνισμού, η εξουσία πάνω στο χρόνο ασκήθηκε μέσω ατομικών αυτοπεριορισμών που ενυπάρχουν στην ατομική «αίσθηση χρόνου», μια ακατανίκητη «εσωτερική φωνή» του κάθε ατόμου. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ο ίδιος δεν έθεσε καθαρά το ερώτημα της σχέσης χρόνου και εξουσίας, οι παρατηρήσεις του είναι ιδιαίτερα χρήσιμες γιατί μας προτείνουν να υπερβούμε την προσέγγιση της εξουσίας πάνω στο χρόνο μόνο ως ετεροκαθορισμό. Δηλαδή, σε μια κοινωνία όπου οι μηχανισμοί εξουσίας είναι τόσο πολλοί, οι κοινωνικές τελετουργίες τόσο ορατές, και οι μηχανισμοί εξουσίας τόσο λεπτοί και ευέλικτοι, πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας σε περιοχές όπου το σύστημα εξουσίας δεν είναι τόσο ορατό και να αναρωτηθούμε τι συμβαίνει ακόμα και εκεί που ο λόγος και οι δράσεις της εξουσίας φαίνονται να εκφράζουν μη προβληματικά περιεχόμενα. Να αναρωτηθούμε τι συμβαίνει εκεί όπου αναδύονται επιθυμίες και επιδιώξεις σε σύγκρουση με τους στόχους της εξουσίας. Πρέπει με άλλα λόγια, παραφράζοντας τον Foucault, να σκεφτούμε το χρόνο χωρίς νόμους και την εξουσία χωρίς βασιλιά.

Μετάφραση από τα ιταλικά
ΠΑΥΛΟΣ ΔΕΛΛΑΔΕΤΣΙΜΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amendola, G. (1997), *La città postmoderna*, Bari: Laterza.
 Auge, M. (1992), *Non-lieux*, Paris: Seuil.
 Bauman, Z. (1997), *Postmodernity and its Discontents*, New York: New York University Press.
 Bauman, Z. (1998), *Work, Consumerism and the New Poor*, Milton Keynes: The Open University Press.
 Baudrillard, J. (1974), *La Société de consommation: ses mythes, ses structures*, Paris: Gallimard.
 Bimbi, F., Belloni, C. (επιμ.) (1997), *Microfisica della cittadinanza*, Milano: Angeli.
 Castells, M. (1989), *The Informational City*, Oxford: Blackwell.
 Davis, M. (1992), *City of Quartz*, New York: Vintage.
 Dupuy, R. (1976), *La Trahison de l'opulence*, Paris: PUF.
 Elias, N. (1984), *Über die Zeit*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
 Foucault, M. (1976), *La Volonté de savoir*, Paris: Gallimard.
 Featherstone, M. (1991), *Consumer Culture & Postmodernism*, London: Sage.
 Gough, B. (1997), «Time as Ideological Dilemma. An Analysis of Ordinary Discourse», *Time & Society*, 6 (2-3): 213-236.
 Harloe, M. (ed.) (1977), *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*, London: Wiley.
 Harvey, D. (1985), *The Urbanization of Capital*, Oxford: Basil Blackwell.
 Harvey, D. (1990), *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell.
 Lash, S., Urry, J. (1995), *Economies of Signs and Space*, London: Sage.
 Martinotti, G. (1993), *Metropoli*, Bologna: Il Mulino.
 Marx, K., *Grundrisse (1857-1973)*, Complete English Edition. Edited and translated by Martin Nicolaus, Harmondsworth: Penguin.
 Molotch, H. (1976), «The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place», *American Journal of Sociology*, 82: 309-332.
 Mumford, L. (1961), *The City in History*, Harcourt: Brace and Jovanovich.
 Negt, O. (1984), *Lebendige Arbeit, enteignete Zeit*, Frankfurt a.M.: Campus Verlag GmbH.
 Paolucci, G. (1986), *Il disagio del tempo. La metafora della scarsità di tempo nella vita quotidiana*, Roma: Ianus.
 Paolucci, G. (1993), *Tempi postmoderni*, Milano: Angeli.
 Paolucci, G. (1998a), *La città, macchina del tempo*, Milano: Angeli.

- Paolucci, G. (1998b), «Time Shattered. The Post-Industrial City and Women's Temporal Experience», *Time & Society*, 7(2),: 265-281.
- Paolucci, G. (1998c), «Paradoxes of Time», στο: Y. Kravaritou, O. Hufton (eds.), *Gender and the Use of Time*, London-Boston: Kluwer International Law: 429-441.
- Schor, J. (1998d), *The Overspent American. Upscaling, Downshifting and the New Consumer*, New York: Basic Books.
- Watson, S., Gibson, K. (eds.) (1995), *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Basil Blackwell.
- Wilson, H. T. (1999), «Time, Space and Value. Recovering the Public Sphere», *Time & Society*, 8(1): 161-181.
- Zerubavel, A. (1979), *Hidden Rhythms. Schedules and Calendars in Social Life*, Chicago: University of Chicago Press.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β ■ ΧΡΟΝΟΣ 22ος ■ ΤΕΥΧΟΣ 74-75 ■ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2000 ■ ΤΙΜΗ 3.000 ΔΡΧ.

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ [19ος-20ός αιώνας]

